

7210 E 47

Aula-paperback 54

A.H. Huussen jr., E.H. Kossmann, H. Renner (red.)

Historici van de twintigste eeuw

8101685

Historici van de twintigste eeuw

A.H. Huussen jr., E.H. Kossmann, H. Renner (red.)

Vormgeving en ontwerp omslag: Studio Spectrum
Eerste druk 1981

© by Intermediair/Het Spectrum b.v.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

19-0054.01 D 1981/0265/104

CIP
ISBN 90-274-6211-9

Inhoud

Redactie	
E.H. Kossmann	7
B. Ebels-Hoving	11
B. Naarden	26
M.A. Wes	41
Z.R. Dittrich	61
W.E. Krul	82
A. Lammers	94
H. Hillenaar	110
P. van Hees	127
A.H. Huussen jr.	144
P.B.M. Blaas	162
A.F. Mellink	181
M.E.H.N. Mout	199
H.L. Wesseling	216
G. Taal	229
J.M.G. van der Poel	246
W.P. Blockmans en	
H. Gaus	
F.R. Ankersmit	
D.F.J. Bosscher	
A.B. Mulder-Bakker	
H. Renner	
J.W. Drukker	
Voorwoord	7
Friedrich Meinecke (1862-1954)	11
Henri Pirenne (1862-1935)	26
Michail N. Pokrovski (1868-1932)	41
Michael I. Rostovtzeff (1870-1952)	61
Nicolae Iorga (1871-1940)	82
Johan Huizinga (1872-1945)	94
Charles A. Beard (1874-1948)	110
Paul Hazard (1878-1944)	127
Pieter Geyl (1887-1966)	144
Lewis B. Namier (1888-1960)	162
Arnold J. Toynbee (1889-1975)	181
Jan Romein (1893-1962)	199
Jacques Presser (1899-1970)	216
Fernand Braudel (geb. 1902)	229
Fritz Fischer (geb. 1908)	246
Bernard Slicher van Bath (geb. 1910)	265
Jan Dhondt (1915-1972)	281
Jacob L. Talmon (1916-1980)	297
Arthur M. Schlesinger jr. (geb. 1917)	314
Georges Duby (geb. 1919)	332
Roj A. Medvedev (geb. 1925)	347
Robert W. Fogel (geb. 1926)	364
Gegevens over de auteurs	397
Register	402

Pieter Geyl
(1887-1966)

P. van Hees

*'Mij boeide nooit zozeer 't persoonlijk lot,
als hoe tijddraden zich vervlochten en ontwonden.'*

Geyl schreef deze dichtregels tijdens de Tweede Wereldoorlog, op een moment waarop de tijddraden haast onontwarbaar vervlochten waren en de hem zo dierbare Nederlandse en Westeuropese cultuur in een duistere fase verkeerde. Toch heeft de oorlog, die hem ook persoonlijk diep raakte door zijn langdurige gijzeling eerst in Buchenwald en later in Sint-Michielsgestel, Geyl gelegenheid gegeven tot reflectie op zijn arbeid als historicus en het uitzicht geopend op een nieuwe dimensie aan zijn al omvangrijke oeuvre. Vóór de Tweede Wereldoorlog had Geyl vooral naam gemaakt op het terrein van de vaderlandse geschiedenis. Na de oorlog kreeg hij in binnen- en buitenland naam door zijn historiografische studies, waarin hij zijn visie uiteenzette over de wijze waarop de geschiedschrijving diende te worden beoefend.

Jeugd en opleiding

Op 15 december 1887 werd Geyl te Dordrecht geboren. Hij groeide op in een artsengezin, waarin het aan intellectueel leven en politieke belangstelling niet ontbrak. Religie heeft daarentegen in zijn opvoeding en latere leven geen rol gespeeld. In een in het Engels geschreven sonnet formuleerde hij zijn gedachten daarover aldus:

*'Let stark eternity
Heed its own self, and you, enjoy your day,
And when death calls, then quietly obey.'*

Hij was en bleef agnosticus.

Na zijn gymnasiumstudie in Den Haag, waar hij bevriend raakte met de dichter en latere hoogleraar P.N. van Eyck (1887-1954), ging hij in 1906 in Leiden Nederlandse taal- en letterkunde studeren met geschiedenis als bijvak. Zijn ambities lagen aanvankelijk ook meer op letterkundig dan historisch terrein. Kritieken van Albert Verwey en van zijn vriend Van Eyck op zijn literaire prestaties brachten hem tot

het inzicht dat hij zijn aandacht toch beter op de geschiedenisstudie kon richten. In 1911 deed hij zijn doctoraal examen en in 1913 sloot hij, eveneens cum laude, zijn studie af met een dissertatie over *Christofforo Suriano, resident van de Serenissime Republiek van Venetië in Den Haag, 1616-1623*. Hij had daarvoor in 1911 in Venetië het nodige archiefonderzoek verricht.

Inmiddels was hij, niet van harte, leraar geworden aan het gymnasium te Schiedam. De mogelijkheid om als correspondent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* naar Engeland te worden uitgezonden werd dan ook met beide handen aangegrepen. Geheel onverwacht kwam dit aanbod niet. Hij had een dergelijke baan geambieerd en in zijn studententijd en tijdens zijn verblijf in Italië had hij door middel van artikelen en reisbrieven al getoond over een vaardige en vlotte pen te beschikken.

Naast de letterkundige aspiraties ging zijn belangstelling sedert zijn middelbare schooltijd en studententijd uit naar socialisme en nationalisme. De ideologische tegenstellingen tussen deze twee fenomenen hebben hem niet gehinderd. De relatie tot het socialisme bleef trouwens tamelijk afstandelijk; de affiniteit tot het nationalisme was aanzienlijk groter.

Beide politieke verschijnselen manifesteerde zich rond de eeuwwisseling duidelijk in de Nederlandse samenleving. Binnen het nationalisme was er ook een toenemende interesse voor de Nederlandse cultuur en haar dragers buiten de eigen staatsgrenzen waarneembaar. De situatie van de stamverwanten in Zuid-Afrika en Vlaanderen trok de aandacht.

Via familierelaties en studentencontacten kwam Geyl met een van deze aspecten, de Vlaamse beweging, in aanraking. Deze beweging verzette zich tegen de culturele en maatschappelijke overheersing van de Franse taal in het Nederlandstalige deel van België. Het idealisme en het elan die hij in deze kring aantrof, maakten diepe indruk op hem. De emancipatiestrijd van Vlaanderen zou hem zijn leven lang in de ban houden en mede zijn visie op het nationalisme bepalen. Geyl verbond dit niet met de bestaande Nederlandse staatsgrenzen, maar hij ging uit van het hele Nederlandse taalgebied, dat hij als een culturele eenheid zag, waarbinnen echter alle ruimte voor een maximale vrijheid van uitingsvormen diende te bestaan. Op grond van zijn later ter sprake komende historische visie, sloot hij een toekomstige politieke eenheid van dit taalgebied ten koste van de eenheid van de Belgische staat niet uit. Een irredenta-politiek heeft hij echter altijd afgewezen, evenals de latere met deze ideologie gemakkelijk te verbinden racistische bloed- en bodemtheorie.

Door zijn keuze voor het nationalisme en voor de Vlaamse beweging deed hij ook als historicus een keuze en wel een politieke. Hij heeft dit nimmer ontkend, ja hij was er trots op. In een interview in 1931 zei hij: 'Ik geloof dat politiek en geschiedenis veel bij elkaars omgang kunnen winnen; de eerste aan diepte van inzicht, de tweede aan zin voor werkelijkheid.'

Deze zinsnede is typerend voor Geyl. Hij heeft zijn politieke meningen altijd geuit en vertolkt vanuit een historische visie. Hij koos hartstochtelijk partij vóór Vlaanderen, tégen het nationaal-socialisme, tégen het communisme en tégen een klein-Verenigd Europa, maar naast die hartstocht was er altijd de redelijkheid, de zin voor argumentatie en het rekening houden met het verleden.

Een politieke loopbaan heeft hij nooit gewenst. Na zijn langdurig verblijf in Engeland (1914-1936) koos hij, niet zonder aarzeling, eerst in 1945 voor aansluiting bij de SDAP, weldra PvdA geheten. De aarzeling was hem ingegeven door zijn nationalisme en zijn afkeer van het doctrinaire marxisme. Het zal duidelijk zijn dat het politieke engagement invloed heeft gehad op zijn werk. Hij was er zich bewust van – in tegenstelling tot sommige vakgenoten – dat het politieke uitgangspunt in zekere mate het historische inzicht bepaalde en dat volstrekte objectiviteit, op zich al onmogelijk, in zijn werk niet aanwezig was. Het tijdelijke en tijdgebonden karakter van een historische visie was voor hem een natuurlijke zaak. Zijn uitspraak 'geschiedenis een discussie zonder eind' is er de illustratie van.

Niettemin dient het historisch oordeel met zorg tot stand te komen. Onderzoek, kritiek, redelijke argumentatie en vasthouden aan de feiten behoorden bij elk onderzoek voorop te staan. In zijn Openingscollege op 1 oktober 1945 formuleerde hij zijn uitgangspunten nog eens: 'Rede en kritiek behoren tot de bolwerken van onze westerse cultuur. Maar dit is niet alles. Zin voor kritiek is één. Zin voor traditie, liefde voor het gegroeide, liefde voor het eigene, en nog korter gezegd liefde, eerbied is het tweede. (...) In ieder geval houd ik de zin hiervoor, het vermogen om dit aan te voelen, de lust om het na te speuren evenzeer voor een onmisbare trek in de historische geesteshouding en evenzeer een kostbare trek in de beschaving waaruit wij voortkomen, waartoe wij behoren, en die wij na de ruwe aanslagen van revolutie en geestdrijverij geduldig moeten zien op te kweken en verder te leiden.'

Met deze criteria – rede en kritiek, liefde en eerbied voor het eigene – heeft Geyl zijn geschiedkundige arbeid verricht. Hij heeft ze nimmer uitvoerig toegelicht. Zijn conceptie van de rede was echter niet zonder meer die van het achttiende- en negentiende-eeuwse rationa-

lisme dat er van uitging dat de menselijke ratio alles kon beheersen en reguleren. Hij voelde zich meer pragmaticus dan filosoof. Hij putte uit de hele Europese cultuurgeschiedenis, uit de tradities van humanisme en verlichting zowel als uit die van de romantiek. Geyl zelf beriep zich graag op Erasmus. Een vergelijking met Coornhert zou qua temperament beter op zijn plaats zijn geweest, ml miste hij van beiden de religieuze inspiratie.

De laat-negentiende- en twintigste-eeuwse ontwikkelingen in de sociale wetenschappen hebben zijn werk nauwelijks beïnvloed. De sociologie, psychologie en economie bleven hem vreemd. In zijn werk bleef de politieke geschiedenis het beeld beheersen.

Grootnederlandse idealen

Zoals gezegd groeide Geyl op in een periode waarin nationalisme een haast vanzelfsprekend verschijnsel was. In West-Europa had het zich uitgekristalliseerd in de vorm van een aantal grote en kleine nationale staten, bijengehouden door taal, gemeenschappelijke geschiedenis, cultuur en dergelijke.

Voor Midden- en Oost-Europa was deze vaste vorm nog niet bereikt. De taal was daar een van de factoren die Russische, Oostenrijkse, Hongaarse en Turkse overkoepelende staatsvorming blijvend in de weg stond. Vanuit deze achtergrond was Geyls keuze voor een nationalisme dat primair werd bepaald door de taaleenheid wel te begrijpen. Hij erkende wel andere factoren, zoals gemeenschappelijke geschiedenis – het 'faire des grandes choses ensemble et d'en faire encore' van Ernest Renan – geografische en economische gegevenheden, maar hij verkoos de taal de eerste plaats toe te kennen in het proces van natie- en staatsvorming. Dit bracht onvermijdelijk een kritische herwaardering van het Belgische en Nederlandse nationalisme met zich mee. Immers, door deze twee staatkundige eenheden werd een natie, een taaleenheid, gescheiden. Voor veel van Geyls tijdgenoten was deze scheiding geen punt van discussie. Juist waren grote studies verschenen waarin de ontwikkeling tot de onafhankelijke Belgische en Nederlandse staat was voorgesteld als een niet alleen fraai, maar ook natuurlijk historisch verschijnsel. Henri Pirenne (1862-1935) schreef zijn *Histoire de Belgique* en P.J. Blok (1855-1929) zijn *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*. Geyl achtte deze op zich knappe, en voor wat betreft Pirennes werk zelfs meesterlijke studies in hun uitgangspunten aanvechtbaar. Beide historici gingen uit van de voor hun tijd geldende staatsgrenzen en schreven de geschiedenis van hun volk alsof deze staatsgrenzen van nu ook al in het verleden voorzien waren. Deze finalistische opvatting, die ook al

bij R.J. Fruin (1823-1899) en S. Stijl (1731-1804) te vinden was, bestreed Geyl in een aantal lezingen, die hij in 1920 als jong hoogleeraar in 'Dutch Studies' aan University College in Londen hield. Hij was daar, na een succesvolle loopbaan van 1914-1919 als Londens correspondent van de *NRC*, benoemd en zou er tot 1936 blijven.

De aanval, voortgezet in een vrij groot aantal artikelen over Groot- en Kleinnederlandse geschiedbeschouwing nam als uitgangspunt een discussie over de Opstand tegen Spanje. Was de scheiding die in 1579 ontstond onvermijdelijk geweest en voortgevloeid uit natuurlijke verschillen in karakter en geloof, zoals werd beweerd? Op juiste gronden heeft Geyl aangetoond dat de scheiding, die toen in de Nederlanden ontstond en die inderdaad tot een uiteengroeien van beide gebieden ging leiden, niet iets natuurlijks was, maar door een samenloop van omstandigheden werd veroorzaakt. Terecht wees hij erop dat de Unie van Utrecht niet exclusief Noordnederlands was en dat deze door deelname van een aantal steden en gebieden uit het Zuiden niet als de bakermat van de Noordnederlandse staat mocht worden gezien. Die samenloop van omstandigheden werd voor Geyl in hoge mate bepaald door de grote rivieren die een barrière vormden, waardoor Parma's troepen de gewesten Holland, Zeeland en Utrecht niet konden veroveren.

Terecht zal menig lezer zich afvragen hoe Geyl dan wel stond tegenover de Opstand, die toch het uiteenvallen van de Nederlanden had ingeluid. Voor hem was het een nationaal gebeuren, waarin de gewesten om het eigene in de Nederlanden te bewaren in verzet kwamen tegen de vreemde Spaanse overheersing. In zijn visie was het verzet tegen Filips II, bij alle erkenning van de complexiteit van het gebeuren, conservatief van karakter. De Opstand was begonnen 'ter wille van de vrijheid', dat wil zeggen, om de handhaving van de oude middeleeuwse vrijheden en privileges tegenover de op centralisatie gerichte politiek van de vorst. Geyls sympathie ging uit naar de gematigde elementen in de strijd, naar Willem van Oranje en diens aanhang onder de adel en het burgerpatriciaat, die voor alles de Nederlanden bijeen wilden houden. Hij heeft in zijn publikaties over de Tachtigjarige Oorlog altijd weinig waardering getoond voor het standpunt van de felle calvinisten en rooms-katholieken die omwille van hun godsdienst de basis voor volledige eenheid – tolerantie – onmogelijk hebben gemaakt.

Over de plaats van de religie heeft hij in het artikel 'De protestantisering van Noord-Nederland' (1930) een nieuwe zienswijze gelanceerd. Al te vanzelfsprekend was aangenomen dat het Noorden calvinistisch en het Zuiden rooms-katholiek was en vandaaruit waren con-

clusies getrokken over economische bloei van het Noorden en achteruitgang van het Zuiden, een dynamisch geestelijk en maatschappelijk leven in de Republiek en stagnatie en verval in de Spaanse Nederlanden. In de eerste plaats toonde Geyl aan hoe het calvinisme via immigratie uit het Zuiden juist door de scheiding en de val van Antwerpen (1585) zijn groeiende invloed in het Noorden kreeg. Bovendien beschreef hij hoe in het Noorden het katholicisme en de niet-calvinistische reformatische stromingen van betekenis bleven en zich ook, dank zij de tolerantie van de stedelijke overheden, maatschappelijk konden handhaven. Kortom, de calvinistische signatuur van het Noorden was grotendeels op geforceerde wijze tot stand gekomen en nimmer alleen bepalend voor het karakter van de Republiek geweest. De mythe van het protestantse karakter van het Noorden had een flinke deuk gekregen.

Het is interessant daarbij op te merken dat deze visie onder rooms-katholieke historici met genoegen ontvangen en verder uitgewerkt werd. De pogingen door rooms-katholieken, al in de negentiende eeuw ingezet, om ook deel te hebben aan het nationale verleden, kregen door Geyls studie een krachtige impuls ten goede. De katholieke historicus L.J. Rogier (1894-1974) heeft vanuit deze visie zijn belangwekkende studie *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de zestiende en zeventiende eeuw* (1947) geschreven.

De Stam

Tenslotte heeft Geyl zijn visie op het verleden van de Nederlanden uiteengezet in wat zijn magnum opus is geworden: *De Geschiedenis van de Nederlandse Stam*, waarvan het eerste deel in 1930 verscheen en het laatste – dat niet verder reikte dan 1798 – in 1959. Het uitgangspunt was de geschiedenis van de Nederlandssprekenden in de Lage Landen. Geyl spande zich in om niet in de kuil van het finalisme te vallen, die hij in het oeuvre van Blok en Pirenne had signaleerd. Dezen gingen immers uit van de hedendaagse situatie (de zelfstandige staten Nederland en België) en beschreven de ontwikkelingen in het verleden op zodanige wijze dat het scheen of de historische ontwikkeling volstrekt vanzelfsprekend tot de hedendaagse situatie had geleid. Geyl signaleerde de groeiende eenheid in de middeleeuwen en in de Bourgondisch-Habsburgse periode en hij betreurde het uiteengroeien na de scheiding in de zestiende eeuw. Het werk is onvoltooid gebleven.

Er kunnen bezwaren tegen Geyls zienswijze worden ingebracht. Door uit te gaan van een eenheid gebaseerd op de Nederlandse taal, trok hij door de Zuidelijke Nederlanden een soort grenslijn die dwars

door de toenmalige bestuurlijke eenheden liep. Er werd zo een kunstmatige en anachronistische scheiding in dit gebied aangebracht. Verder schonk hij te weinig aandacht aan de Waalse gewesten en soms constateerde hij een gevoel van eenheid en saamhorigheid in de middeleeuwse Nederlanden op wel aanvechtbare gronden. Ook Geyl ontkwam toch niet aan enig finalisme! Er valt, wil men de Nederlanden als een geheel zien, dan ook meer te zeggen voor een heel-Nederlandse of Bourgondische visie, zoals die terug te vinden is in de opzet van de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* uit de jaren vijftig. Een uitgangspunt dat ook in de thans verschijnende AGN gehandhaafd bleef.

Een tweede bezwaar is de te grote aandacht voor de westelijke gebieden. De Oostnederlandse gewesten met hun sterke gerichtheid, ook qua taal, op Westfalen en het Rijnland, hebben te weinig aandacht gekregen. Een ander punt van kritiek is dat Geyl door zijn te grote gerichtheid op de taal de unificerende krachten van staatsbestuur en economische organisatie, zeker na de scheiding, te weinig accent heeft gegeven. Het valt echter te betreuren dat Geyl de negentiende en twintigste eeuw en wel in het bijzonder de periode van het Verenigd Koninkrijk niet heeft beschreven.

De waarde van het werk is tweërlei. In de eerste plaats is het vernieuwend geweest voor de behandeling van de Belgische en Nederlandse geschiedenis in met name de zestiende eeuw. Het was een afrekening met deterministische nationalistische visies zoals van Pirenne en Blok. Het werk van Geyls voorgangers over de Opstand, de scheiding en de protestantisering kan als verouderd worden beschouwd, hetgeen niet wegneemt dat, voortbouwend op Geyls onderzoek, schrijvers alweer retouches hebben aangebracht. In de tweede plaats heeft de verschijning van *De Stam* een politieke betekenis gehad. De Vlaamse beweging kreeg met dit boek een wapen in handen tegen de als vanzelfsprekend aanvaarde unitaire visie op de Belgische staat. Deze door Geyl ook bedoelde opzet heeft hemzelf praktische moeilijkheden bezorgd. Toen in 1935 aan de Rijksuniversiteit te Utrecht de zetel van de historicus G.W. Kernkamp (1864-1943) door diens emeritaat vrij kwam, meende Geyl dat hier de kans lag om uit de 'Londense ballingschap' te geraken. De benoeming is er uiteindelijk gekomen, maar het ging niet van een leien dakje. Een historicus met zulke radicale politieke ideeën, die ook in zijn historisch werk naar voren kwamen, kon geen goed vakman zijn, zo vonden de leden van de faculteit der letteren en zij plaatsten hem als nummer drie op de voordracht. Curatoren dachten er anders over en Geyl ging als nummer één op de voordracht naar het ministerie van

Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Daar volgde een nieuwe barrière. Buitenlandse Zaken was tegen, want de benoeming zou de Belgen onwelgevallig kunnen zijn. Toen tenslotte ook deze tegenstand was overwonnen, onthield koningin Wilhelmina lange tijd haar handtekening aan de benoemingsakte. Geyl had zich niet alleen in Vlaamse zaken radicaal opgesteld, maar ook ten aanzien van het Oranjestad had hij kritische historische studies gepubliceerd.

Oranje versus regenten

Met zijn kritiek op het beeld van Nederland als protestantse natie had Geyl nog een ideaalbeeld aangevallen. Onder calvinistische historici – ik noem slechts Groen van Prinsterer (1801-1876), maar er waren er meer – bestond de opvatting dat Nederland een protestantse natie was, waarin de calvinisten een bijzondere band hadden met de Oranjedynastie als hoedster van deze protestantse natie. Dit impliceerde dat de Oranjes altijd een nationale, de eenheid bevorderende politiek zouden hebben gevoerd. Deze opvatting over de Oranjes was gegroeid vanuit de partijstrijd in de Republiek. Tegenover de Orangisten stonden als verdedigers van de politiek van de regenten, de Staatsgezinden. Deze partijstrijd, die tot in de twintigste eeuw in de vaderlandse geschiedenis aanwijsbaar is, kreeg in de negentiende eeuw een soort wetenschappelijke synthese. Naast alle waardering voor de regenten, hun politieke ideeën en hun representanten (Oldenbarnevelt, Johan de Witt enz.) stelden R.J. Fruin en later P.J. Blok en N. Japikse in hun werken toch dat de eenheid in de Republiek bovenal te danken was aan de rol van de Oranjes. Voor Geyl was deze constellatie niet zo vanzelfsprekend. Waren de regenten onnationaal en de Oranjes nationaal?

In een aantal studies over de zeventiende en achttiende eeuw, waarbij hij nogal wat nieuw, vooral Engels archiefmateriaal gebruikte, toonde Geyl aan dat de door zijn voorgangers voor nationaal gehouden politiek van de Oranjes (Frederik Hendrik, Willem II en zijn opvolgers) meer uitging van het zoeken naar dynastieke voordelen dan van overwegingen van landsbelang of beter gezegd nationaal belang. In Geyls ogen hadden de regenten en met name die van Holland meer het algemene welzijn van de Republiek voor ogen dan de Oranjevorst.

Geyl heeft niet de fout gemaakt de regentenstand te verheerlijken, maar hij heeft terecht gewezen op zijn bijzondere betekenis voor het bestuur, de welvaart en het maatschappelijke leven in de Republiek. De passages over de zeventiende eeuw in de *Stam* zijn fraaie getuigenissen van deze opvatting. Het uitgangspunt van één Oranjepartij en

één Regentenpartij was, zoals hij aantoonde, te simplistisch. De scheiding tussen beide partijen was onduidelijk. Er bestond geen echte partijorganisatie en de keuze voor de ene of andere partij werd veelal bepaald door pragmatische overwegingen zoals het verkrijgen van bestuursfuncties in de stedelijke en gewestelijke overheden.

In zijn kritiek op de Oranjes heeft Geyl wel wat uit het oog verloren dat het voeren van een dynastieke politiek in die tijd kenmerkend was voor alle vorstelijke politiek. Het is overigens paradoxaal dat juist die dynastieke machtspolitiek de enige mogelijkheid zou zijn geweest om een min of meer geslaagde hereniging van de Nederlands sprekende gewesten te verwezenlijken. Frederik Hendrik heeft zeker ambities in die richting gehad. De meeste regenten, die in het algemeen uit handelskringen afkomstig waren, wensten echter geen gebiedsuitbreiding en zeker geen heropening van de in 1648 gesloten Westerschelde. De gewesten Holland, Zeeland en Utrecht waren hun eigenlijk al genoeg. In zijn *Oranje en Stuart, 1641-1672* (1939) heeft hij de hele problematiek samengevat.

De Patriottentijd

Wat nu de achttiende eeuw betreft, Geyl heeft zich op zijn colleges en in enkele artikelen veel beziggehouden met de Spaanse Successieoorlog (1701-1714), maar een grote publikatie is uit deze studies niet voortgekomen. In het conflict om de Spaanse erfenis ging de Republiek als grote mogendheid ten onder. Geyl betreurde vooral de gemiste kansen tot hereniging met het Zuiden.

In zijn studie *Willem IV en Engeland* (1924) kwam de dynastieke politiek van de Oranjes weer aan de orde en in het kleine boekje *Revolutiedagen te Amsterdam, Augustus-September 1748* (1936) werd Willem IV nogmaals op de korrel genomen. Nu verweet Geyl hem absolute onmacht om het bestel te veranderen, toen hem de mogelijkheid werd geboden een nationale rol te gaan spelen. Het boekje is echter te veel geschreven vanuit het standpunt: nu krijgt Oranje de kans en ziedaar het wordt verprutst. Zeker, Willem IV is geen krachtige figuur geweest, maar het is ook zeer de vraag of hij, steunende op de opstandige burgers, die niet tot de regentenstand behoorden, enig blijvend succes had kunnen boeken. Met de opstandige burgers komen we op het laatste thema in de vaderlandse geschiedenis waar Geyl nieuwe gezichtspunten naar voren heeft gebracht. In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw ontstond in de Republiek een groep burgers die sociaal en economisch niet tot de zeer gesloten regentenstand behoorde. Deze groep had geen politieke uitingsmogelijkheden. In de stedelijke schutterij, waar zij wel in vertegenwoor-

digd was, werd politiek buiten de deur gehouden. De regenten bezetten er de officiersplaatsen. In de achttiende eeuw begon dit deel van de burgerij zich te weren tegen de regenten en later ook tegen Oranje.

De Patriottenbeweging, de staatsgreep van 1795 en – let op de naam – Franse tijd waren in onze vaderlandse historiografie verwaarloosde thema's. In de negentiende eeuw was deze zo genoemde Franse tijd een periode die men maar liever vergat. In de ogen van velen waren de nieuwe leiders verraders en verjagers van de nu met koninklijke waardigheid gesierde Oranjes geweest. Ook de liberale historici schonken er nauwelijks aandacht aan. J.R. Thorbecke (1798-1872) vond hun daden te weinig overtuigend om er veel woorden aan vuil te maken. Groot en meeslepend is de 'fluwelen revolutie' van 1795 inderdaad niet geweest. De Leidse historicus H.Th. Colenbrander (1871-1945) wijdde als een der eersten met zijn *De Patriottentijd, hoofdzakelijk naar buitenlandsche bescheiden* (3dln., 1897-1899) een uitvoerige studie aan deze beweging. Hij meende dat zij vooral werd geïnspireerd door buitenlandse en dan met name Franse verlichtingsdenkbeelden. Het verloop van de revolutie van 1795 en de navolgende ontwikkelingen bevestigden hem in die mening.

Geyl heeft ook hier het eigen, het Nederlandse element naar voren gehaald. Zo schreef hij in 1943 aan zijn vriend en Utrechtse collega F.C. Gerretson (1884-1958): 'Het natuurlijke, organische, door eigen tradities en omstandigheden bepaalde van de ontwikkeling, daarop is nooit voldoende nadruk gelegd. Al die theorieën, al die verhandelingen trouwens, al dat gefilosofeer en dat staatsrechtgedoe: dat is maar uiterlijke verschijningsvorm.'

Geyl heeft dit tijdvak vooral bestudeerd tijdens de oorlog, toen hij in gijzeling zat. Dit verklaart mogelijk zijn keuze voor de gematigde politici in de Patriottenbeweging en Franse tijd. De radicale voorstanders van vernieuwing, georganiseerd in de Volkssociëteiten, hebben zijn sympathie niet. Van hen uit dreigde een soort dictatuur van het proletariaat. Zij pretendeerden dat alleen zij konden spreken en handelen voor het volk.

Moderne historici als C.H.E. de Wit en S. Schama leggen meer het accent op deze groepen en met name de laatste verklaart Geyls afkeer uit diens oorlogservaringen. Deze verklaring lijkt me niet onjuist, al is Geyls keuze voor gematigdheid al eerder aangetoond. Geyl was al vóór de oorlog niet zo geporteerd voor het optreden van de geuzen en felle calvinisten. Hij heeft deze periode vooral uitgewerkt in het laatste deel van de *Geschiedenis van de Nederlandse Stam, 1751-1798* (1959) en in enkele opstellen. In een van de opstellen, 'Noord-

nederlandse patriottenbeweging en Brabantse revolutie' (1953), vergeleek hij de Patriottenbeweging in de Republiek met een gelijksoortige verzetsbeweging in de Oostenrijkse Nederlanden. Daar waren twee stromingen die in verzet waren gekomen tegen de centralisatiepolitiek van keizer Jozef II. De aanhangers van Hendrik van der Noot beriepen zich op de oude privileges van de gewesten. Zij wilden, in tegenstelling tot de medestanders van Jan-Frans Vonck, de standenmaatschappij handhaven. De Vonckisten propageerden, geïnspireerd door de verlichting, meer democratische gezagsverhoudingen. Het is een van de weinige comparatieve studies van Geyl, die bij voorkeur uitging van het unieke van elke gebeurtenis.

Over de negentiende eeuw heeft Geyl, behoudens enige thans gedeeltelijk achterhaalde opstellen over het Verenigd Koninkrijk, weinig gepubliceerd. Op de meer historiografische studies over die tijd kom ik nog terug. Overzien we zijn activiteiten op het terrein van de vaderlandse geschiedenis, dan kunnen we ons aansluiten bij L.J. Rogiers uitspraak: 'Er is dus een vaderlands geschiedbeeld van *voor* Geyl en *na* hem.'

Politieke standpunten

Als historicus en hoogleraar leefde Geyl niet uitsluitend in de ivoren toren van de wetenschap. Het politieke leven volgde hij met grote belangstelling en hij aarzelde niet een standpunt in te nemen en dit in woord en geschrift met verve te verdedigen. Over zijn keuze voor de Vlaamse beweging schreef ik reeds. Hij heeft in zijn hart gedroomd van een Groot-Nederland als politieke eenheid. In de praktijk heeft hij voor de verwezenlijking van dit droombeeld met gematigdheid gestreden. Doctrinaire standpunten, fanatisme en antidemocratische ontwikkelingen wees hij duidelijk af. In politiek opzicht kwam hij in de jaren dertig in de Vlaamse beweging buiten spel te staan toen het Vlaams-nationalisme voor een groot deel in antidemocratische richting evolueerde.

Terzelfder tijd liet Geyl ook in Nederland zijn waarschuwingen tegen het nationaal-socialisme horen. Hij sprak op menige vergadering van Eenheid door Democratie en in vele artikelen, met name in het *Utrechtsch Nieuwsblad*, wees hij op de gevaren die vanuit het nazistische Duitsland dreigden. Na de oorlog was hij echter een van de eersten die pleitte niet het Duitse volk te laten boeten voor hetgeen er was gebeurd.

'Haat voor een ander volk is geen historische geesteshouding,' zo hield hij in oktober 1945 op zijn Openingscollege de studenten voor. Dit standpunt hield het gevaar in dat alle schuld voor de oorlog al-

leen bij de leiders van het volk terecht kwam, en dat het nationaal-socialisme zo werd teruggebracht tot een toevalligheid, of zoals hij het zelf eens formuleerde 'een speling der historie'. Geyl was niet blind voor dit gevaar, maar hij heeft toch aan zijn in 1945 verkondigde standpunt vastgehouden. Het verschijnsel van de dekolonisatie van Nederlands-Indië vervulde hem met zorg, maar het bracht hem niet tot grote activiteit. Vermoedelijk lag het te veel buiten zijn onmiddellijke belangstellingswereld Europa. Hij steunde de regeringspolitiek en zag in Soekarno primair de collaborateur die met de Japanners had samengespannen. Het verlies van de koloniën vanuit nationaal standpunt bezien, heeft bij hem geen overwegende rol gespeeld, zoals bijvoorbeeld bij P.S. Gerbrandy en F.C. Gerretson. Hoewel hij in 1945 tot de socialistische partij was toegetreden, bleef hij, ondanks zijn contacten met politici als W. Drees, een buitenbeentje. Hij zag deze partij als de beste waarborg voor de traditie van intellectuele en individuele vrijheid. Een vrijheid die hij na 1945 in de eerste plaats bedreigd zag door het Sovjetrussische communisme. Zoals hij vóór de oorlog tegen het nationaal-socialisme had gestreden, zo koos hij nu met de Verenigde Staten partij tegen de Sovjet-Unie. In veel van zijn naoorlogse werk is de Koude-Oorlogssfeer duidelijk merkbaar, waardoor het een sterk tijdgebonden karakter krijgt.

Weinig gelukkig was hij ook met de ontwikkeling van het Verenigde Europa. Op zich had hij tegen nauwere politieke banden tussen de Europese staten geen bezwaar, mits – en daar lag de kern – de eigen taal en cultuur geen geweld werd aangedaan. Hier duikt ook weer het thema van de 'verscheidenheid' op, in Geyls ogen een van de essentiële voorwaarden voor het voortbestaan en leven van de mensheid. De ontwikkeling van het Europa van de Zes in de jaren vijftig en zestig wees hij af. Het was te eenzijdig continentaal gericht. Bovendien vreesde hij overheersing door de Franse nationalistische politieke traditie. Met anderen bleef hij hameren op de noodzaak van aansluiting van Engeland bij Europa om zo het continentale aspect te doorbreken en het traditioneel parlementair-democratische element te versterken tegenover de étatistische Duitse en Franse tradities. Zijn politieke opvattingen zijn door zijn opvolger in Utrecht, J.C. Boogman, eens geschetst als 'reformistisch conservatief' en deze karakterisering is zeer juist. Zijn uitgangspunten – zin voor taal, traditie, cultuur en verleden – en zijn geringe belangstelling voor sociaal-economische factoren vormden een voedingsbodem voor conservatief denken. Daartegenover stond een ander facet van zijn persoonlijkheid: zijn strijdbaarheid en zijn durf om partij te kiezen voor

soms radicale standpunten, waarbij te denken valt aan zijn Grootnederlandse ideeën. De typering die zijn Vlaamse relatie L. Picard van hem gaf als 'met hevigheid gematigd', is een kenschets die zeker ook van toepassing is op een andere zijde van zijn geschiedkundige arbeid, die vooral na 1945 de aandacht kreeg: zijn historiografische studies.

Van Napoleon tot Toynbee

Geyls publikaties op het terrein van de historiografie, de studie van de wijze waarop en de visie van waaruit de geschiedenis wordt beschreven, dateren voornamelijk van na 1945. Zonder twijfel heeft de oorlogsperiode hem tot nadere reflecties over de geschiedbeoefening gebracht.

Het eerste resultaat was de in 1946 verschenen studie *Napoleon, voor en tegen in de Franse geschiedschrijving*. Centraal staat niet de figuur Napoleon, maar zijn biografen. Hoe hebben zij telkens weer in en vanuit hun tijd Napoleon beoordeeld en beschreven? Duidelijk laat Geyl het tijdgebonden oordeel van velen zien. Hij veroordeelde dat tijdgebonden oordeel niet zonder meer, maar wel liet hij tegelijk zien dat veel schrijvers van apriorismen uitgingen. Vaak aanvaardden zij Napoleons machtspolitiek zonder bezwaar en verheerlijkten deze, en om alles in een zo gunstig mogelijk licht te stellen werd met de feitelijkheden de hand gelicht. Dat deze methode ook bij de tegenstanders van Napoleon voorkwam behoeft geen betoog.

Geyl kwam hiertegen in verzet. Ondanks verschil van opvatting met Leopold von Ranke hield Geyl er zich toch aan om het verleden te bestuderen vanuit de traditie van het historisme, waarin de gebeurtenissen op zich en in hun tijd werden beschreven om op deze wijze een zo groot mogelijke objectiviteit te waarborgen. Hij verschilde van Von Ranke door het verleden soms bewust te benaderen vanuit een tijdgebonden politieke vraagstelling. Ook deelde hij Von Rankes quietisme niet. In tegenstelling tot Von Ranke wenste Geyl het gebeurde niet zonder een uitgesproken waardeoordeel te beschrijven en te verklaren. De historistische opvatting hield zijns inziens te veel het gevaar in dat macht en succes de enige maatstaven werden en dat de uitkomst van elke historische ontwikkeling als de enig mogelijke en juiste oplossing werd gezien.

Het aanleggen van morele maatstaven bij de beschrijving van het verleden is een thema geweest dat Geyl intens heeft beziggehouden. Vele malen komt dit vraagstuk in zijn historiografische opstellen, maar ook in ander werk, naar voren. Misschien is hij er juist door zijn grote betrokkenheid tot deze thematiek zo goed in geslaagd in een

aantal essays aan te tonen hoezeer een door een historicus gehanteerd waardeoordeel de beschrijving van het verleden ook kon vertekenen. Het opstel over de negentiende-eeuwse Engelse historicus Th. B. Macauley, die alles afmat aan de norm van de vooruitgang, is er een treffend voorbeeld van. Ook in de essays over Jules Michelet, over Thomas Carlyle, G. Groen van Prinsterer en R. Fruin, en de letterkundigen C. Busken Huet, E. du Perron en M. ter Braak komen hun vooringenomen standpunten duidelijk uit.

Het zijn essays waarin Geyl als stylist en als criticus voortreffelijk naar voren komt. Het zijn ook modellen van debatteertechniek, een kunst die Geyl als geen ander beheerste. Wel komen in sommige opstellen, zoals bijvoorbeeld in dat over Groen van Prinsterer, Geyls eigen beperkingen ook duidelijk uit. Zijn voornaamste criterium was de rede en redelijkheid. Het religieuze element, voor Groen de absolute maatstaf, heeft Geyl niet begrepen en het werd daardoor ook te weinig in het waardeoordeel betrokken. Ook Geyl had zijn apriori. Strijdbaarheid, vertrouwen in met name de eigen Westeuropese cultuur zijn voor Geyl naast de redelijkheid de voornaamste uitgangspunten van zijn denken geweest. Vanuit deze visie heeft hij het opstel 'Huizinga als aanklager van zijn tijd' (1961) geschreven. Naast alle bewondering die Geyl voor de Leidse historicus J. Huizinga (1872-1945) had, laakte hij diens pessimisme, diens vrees voor het te loor gaan van de westerse beschaving en diens verheerlijking van het verleden. Hij vond dat Huizinga zich tegenover het heden te weinig strijdbaar had opgesteld, zich te passief had gehouden en de heden-daagse situatie te veel vanuit een elitair en aristocratisch perspectief had gezien. De sterke preoccupatie met het verleden was naar de mening van Geyl typerend voor veel van Huizinga's werk. Een deel van deze kritiek was niet nieuw, maar Geyl bundelde en accentueerde deze als eerste en noemde ze symptomatisch voor Huizinga's gehele oeuvre. De aanval op deze coryfee onder de Nederlandse historici werd hem door velen kwalijk genomen. Het ging hier echter in zinnen om een botsing tussen verschillende temperamenten. Huizinga is de beschouwende, de esthetische geest; Geyl is de strijdende en politiek geëngageerde. Wat hen beiden bezighield was de zorg om de westerse cultuur, zoals zij die beleefden, gebaseerd op vrijheid en veelvormigheid. Huizinga's temperament bracht hem in het zicht van de bedreigingen tot een zich terugtrekken op het verleden. Geyls temperament dwong hem tot strijdbaarheid en optimisme. Deze twee karaktertrekken weerklonken ook in zijn afscheidsrede 'De Vitaliteit van de Westerse Beschaving' (1958), waarmee hij zijn loopbaan als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht afsloot. Het

was een pleidooi voor West-Europa en tegen defaitisme. De sterke geconcentreerdheid van Geyl op Europa en zijn cultuur deed hem ook huiverig staan tegenover de naoorlogse trend van de universele geschiedenis. De vaderlandse geschiedenis en de geschiedenis van de westerse cultuurgemeenschap behoorden uitgangspunt en oriëntatiepunt voor onze geschiedbeoefening te blijven.

Hoewel de waarschuwing tegen 'poespas in de hoofden' niet zonder meer valt weg te wuiven, kwamen hier toch wel begrenzingsen van Geyls denken naar voren. Zijn apriorismen van redelijkheid, 'common sense' en het daaruit voortvloeiende optimisme missen diepte en klinken soms wat al te eenvoudig. Het waren echter die zelfde begrippen die hem een machtig wapen verschaften in zijn strijd tegen de 'systeembouwers', tegen hen die niet de veelzijdigheid van de geschiedenis wilden erkennen, tegen hen die geen genoeg wilden nemen met een 'zwevend beeld', met een 'discussie zonder eind', als het meest wezenlijke van het historische bedrijf.

Geyl is een van de eerste historici geweest die na de oorlog het magistrale werk *A Study of History* van de Engelse hoogleraar A.J. Toynbee (1889-1974) heeft bekritiseerd. Het heeft hem, toch al geen onbekende in de Angelsaksische wereld, grote internationale faam gebracht.

Toynbee ging er, zeer kort samengevat, in zijn werk van uit dat een historische beschrijving van alleen maar staten, naties en individuen weinig zinvol was. Zijn uitgangspunt waren de beschavingen, en hij stelde op grond van empirisch onderzoek, zo meende hij, vast dat elke beschaving een zelfde beeld van opkomst, bloei en verval vertoonde. In latere delen van zijn werk zag hij als middel om het verval te stuiten de bekering tot een soort universeel christendom.

Ondanks bewondering voor het grandioze compositorische vermogen en de geweldige eruditie van Toynbee die onmiskenbaar uit zijn werk blijken, had Geyl ernstige bezwaren. De manier waarop Toynbee de verschillende beschavingen naast elkaar plaatste en indeelde en naar analogieën zocht, bleek bij nauwkeuriger bestudering een verwringing van de historische realiteit te zijn. Het systeem hield geen rekening met afwijkingen, evenmin als dat bij Hegel, Marx of Spengler het geval was geweest, en daarmee was voor Geyl het systeem als zodanig onaanvaardbaar. Geyl wenste het unieke te beklemtonen en niet uit te gaan van een abstract uitgangspunt, waarin de historische werkelijkheid dan maar moest worden ingepast.

Een dusdanige zingeving van het verleden wees Geyl, ook in het befaamd geworden radiodebat met Toynbee voor de BBC te Londen in 1948, uitdrukkelijk af. Hij hield staande dat handhaving van de veel-

vormigheid, het unieke en de mogelijkheid van wisselende interpretaties van het verleden geen 'nonsense view of history' opleverden en hij had daarin toch het gelijk aan zijn zijde. Voor de fascinatie die van het gesloten systeem kon uitgaan had Geyl geen oog. Evenmin ging hij diep in op de motieven die de ontwerpers of aanhangers van zo'n gesloten systeem zouden kunnen hebben.

In Nederland streed Geyl tegen de Amsterdamse historicus en hoogleraar J.M. Romein (1892-1962) een gelijksoortige strijd. Romein bewonderde het gesloten beeld dat Toynbee van het verleden leverde, ook al was hij het met diens religieuze visie – niet voor niets sprak Geyl van Toynbee, de profeet – niet eens. Romein schreef vanuit een historisch materialistische visie. Hij ging ervan uit dat een vast beeld van het verleden niet mogelijk was. Iedere tijd stelde immers zijn eigen vragen aan het verleden. Objectiviteit in historisch werk was volgens hem een achterhaald begrip geworden. De 'tijdgeest' van waaruit een historicus diende te schrijven, moest zijns inziens bepaald worden door de 'emancipatiestrijd van arbeiders en boeren'. Geyl wenste deze beperking van de 'tijdgeest' niet te aanvaarden en meende bovendien dat, ook al aanvaardde men het subjectieve element van de tijdgeest, de objectiviteit en het streven daarnaar toch gehandhaafd behoorde te blijven. Over de betekenis van de theoretische geschiedenis bestond er tussen hen beiden ook verschil van mening. Romein meende dat vanuit de theoretische geschiedenis de onderzoeksvelden en ideeën aan het veld der vorsers moesten worden doorgegeven. Voor Geyl was deze verhouding in de geschiedbeoefening een onaanvaardbare beperking van de individuele vrijheid van de wetenschapsbeoefenaar.

De betrekkingen tussen deze twee, toch al niet nauw, werden er niet beter op. Romeins genuanceerde standpunt tegenover de Sovjet-Unie heeft in de Koude-Oorlogfase na 1945 zeker een rol gespeeld in Geyls standpuntbepaling. De betrekkingen met Toynbee bleven, ondanks de onoverbrugbare meningsverschillen, vriendschappelijk. Op 5 mei 1964 woonde Geyl het diner bij dat de Oxford University Press Toynbee ter gelegenheid van zijn 75e verjaardag aanbood. Naast Toynbee was Geyl de enige spreker en in zijn korte speechje karakteriseerde hij hun verhouding als volgt: 'The discussion to which you have provoked me has meant something to me. It has helped me to become aware of problems and of my inescapable attitude towards them. You have challenged me, and I have responded. In my opinion discussion is the lifeblood of our Western civilization. You think that I attach too much or too exclusive to Western civilization. You would like to see it merged into world unity. But you must

allow me to regard you as a magnificent manifestation of its undying vitality.'

Naast nationalisme zijn discussie en polemiek sleutelwoorden tot Geyls oeuvre. Het stellingnemen en het toetsen van een visie waren voor hem een levensbehoefte, die dan ook in al zijn historisch werk tot uiting komt.

Conclusie

Naast Huizinga is Geyl tot op heden de meest bekende Nederlandse historicus in het buitenland. Met name in de Angelsaksische wereld is Geyls reputatie groot. De vele wetenschappelijke onderscheidingen die hem daar ten deel zijn gevallen leveren er een duidelijk bewijs van.

Hij dankt die bekendheid in de eerste plaats aan zijn werk over de Nederlandse geschiedenis. Op dat terrein heeft Geyl duidelijk nieuwe zienswijzen geformuleerd en aanzetten tot verder onderzoek gegeven. Door zijn werk als hoogleraar in Londen en door zijn vertaling van de *Stam* en ander werk heeft hij veel buitenlanders, met name Engelsen en Amerikanen, voor de Nederlandse geschiedenis weten te interesseren.

In zijn historiografische studies heeft Geyl niet in de eerste plaats oorspronkelijk werk verricht. Zijn uitgangspunten in de geschiedbeoefening waren niet nieuw en op theoretisch gebied heeft hij ook niet zozeer iets nieuws gebracht, als wel een juist toepassen van bestaande criteria bepleit. Dit neemt niet weg dat generaties na hem met vrucht *Napoleon voor en tegen* en het debat met Toynbee zullen lezen én als een modeldebat én als een fundamenteel debat over geschiedbeoefening. Geyl zal op het terrein van de historiografie vooral bekend blijven als de historicus die maatstaven wilde geven voor de juiste beoefening van de geschiedenisstudie en die pleitte voor integriteit bij de geschiedschrijving. Er blijft echter in het werk en in de persoon van Geyl een element van tegenstrijdigheid, zoals L.J. Rogier dat in zijn 'Herdenking van P. Geyl' voor de Koninklijke Akademie ook opmerkte. Het zoeken naar objectiviteit en de behoefte aan engagement, aan een veelal politiek bepaalde keuze, staan tegenover elkaar in Geyls werk. In hoeverre zijn gevoel voor redelijkheid en zijn zoeken naar objectiviteit een aanvaardbare oplossing voor deze spanning in zijn oeuvre hebben geboden staat uiteindelijk aan elke lezer van dat werk ter beoordeling. Op deze wijze heeft Geyl zelf zijn bijdrage geleverd aan zijn opvatting: 'Geschiedenis (is) een discussie zonder eind'.

Literatuur

Naast de in deze bijdrage genoemde publikaties is een chronologisch en systematisch overzicht van Geyls oeuvre te vinden in: P. VAN HEES, *Bibliografie van P. Geyl* (Groningen, 1972).

In 1978 verscheen een keuze uit Geyls werk onder de titel *Pieter Geyl, Verzamelde Opstellen*, ingeleid en bijeengebracht door P. VAN HEES, 4 dln. (Utrecht, 1978; Aulapockets nr. 626-629).

Over Geyl verschenen:

H. ROWEN, 'The Historical Work of Pieter Geyl', *The Journal of Modern History*, XXXVII (1965), 35-55, en enkele belangrijke in memoriam-artikelen: L.J. ROGIER, 'Herdenking van P. Geyl', *Mededelingen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, dl. 30, nr. 12 (Amsterdam, 1967); J.C. BOOGMAN, 'Pieter Geyl (1887-1966)', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, XXI (1966-1967), 269-277, en H.W. VON DER DUNK, 'Pieter Catharinus Arie Geyl', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden*, 1971-1972, 123-135.

Veel over Geyls activiteiten met name ten aanzien van de Vlaamse beweging is te vinden in *Geyl en Vlaanderen. Brieven en notities uit het archief van prof. dr. P. Geyl*. Uitgegeven door P. VAN HEES en A.W. WILLEMSSEN, 3 dln. (Antwerpen, 1973-1975). Verder: *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, verzorgd en toegelicht door P. VAN HEES en G. PUCHINGER, 5 dln. (Baarn, 1979).